

Світлана Архипова

**ДИНАМІКА РОЗШИРЕННЯ
МЕЖ м. КИЄВА В ХХ ст.:
ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

Розширення меж міст за рахунок прилеглих сільських територій – загальносвітова тенденція. Ніде в світі цей процес не є безпроблемним: інтереси міських і сільських мешканців далеко не в усьому співпадають. Дореволюційний Київ не належав до числа перенаселених міст; як промисловий осередок він також не потребував значного розширення площ, поступаючись за цим показником Харкову, Катеринославу, Одесі. Однак міську владу проблеми міської поселенської структури та її оптимізації турбували постійно – насамперед з огляду на її бажання збільшити кількість потенційних платників податків. Проблеми розширення міських меж у Київській Думі дебатовалися час від часу, переважно у контексті незадовільного санітарного стану передмість та загроз перенесення епідемій з околиць на центр, а також з урахуванням скупчення на неконтрольованих містом околицях осіб без певного місця проживання, "порушників спокою", кримінальних елементів.

Метою даної статті є відтворення процесу розширення міських меж Києва, починаючи з 80-х рр. XIX ст. і до наших днів. Уявляється необхідним усунути наявний в літературі різнобій у датах включення до складу міста окремих прилеглих територій, спричинений переважно неодноразовими поверненнями до розгляду цих питань у зв'язку з протестами мешканців околиць. Відтворення загальної картини розширення міських меж корисне не лише з точки зору з'ясування зміни пропорцій міського й сільського населення у контексті процесів урбанізації та модернізації, але й у контексті проблем формування київської агломерації.

Питання про приєднання передмість до Києва набуло актуальності у 80-х рр. XIX ст. Вже 1889 року Звіринець, Байкова гора, Протасів Яр, Верхня Солом'янка, Шулявка, Пріорка, Куренівка та Труханів острів були приєднані до Подільської, Печерської, Плоської, Либідської та Бульварної частин міста¹. У 1908 р. розпочалося включення до міської межі селища Забайков'я разом з Байковим цвинтарем. Офіційне включення Верхньої і Нижньої Солом'янки, Кучминого, Протасового Яру та Батієвої Гори до Солом'янського відділу

¹ Ілюстрована історія Києва. – К., 2012. – С.182.

відбулося за ухвалою Київської міської управи згідно дореволюційного положення Ради Міністрів від 2 червня 1910 р.² Тоді усталилася і практика щорічного відрахування на утримання Київського міського громадського управління частини зборів.

У 1911 р. постало питання про приєднання до Києва дачної місцевості Святошин, яка отримала постійний зв'язок з містом через спорудження трамвайної колії, та села Деміївки. Однак тоді деміївські селяни відмовилися стати киянами. В 1913 році щодо приєднання Деміївки, Забайков'я з Байковою горою і селища Святошина до міста Києва висловились міністерство внутрішніх справ, київські міські і земські відомства та інші установи. Жителі Святошина хотіли включити його до складу курортних місць. Натомість селище було включено до складу Києва тільки в 1919 р. і повторно у 1921 р., а Пуца-Водиця, територія Рубежівської колонії, хутори Грушки, Галагани, Нивки – у 1921 р., селище Катеринівка – у 1923 р.³

Стосовно місцевості Шулявка, то вона поділялась Брест-Литовським шосе на дві частини – праву (міську, верхню) і ліву (повітову, нижню). Праву передано місту ще за наказом Миколи Іу 1851 році, в 1875 її поділили на 5 кварталів, а в 1879-му включили до складу Лук'янівської поліцейської дільниці міста. Ліва входила до складу Білогородської волості Київського повіту, а у 1881 р. її включено до Бульварної поліцейської частини Києва⁴.

Крім приєднання навколишніх територій, Київ зростав за рахунок розбудови на міській території. У 1888 р. почалася забудова навколо Брест-Литовського шосе, яке з'єднало Київ новою магістраллю з Житомиром. По ній було прокладено трамвайну колію, яку 1900 р. продовжили до Святошина. Тож внаслідок приєднання та розбудови територія міста з 64,3 збільшилася до 123,47 кв.км.⁵

У 1914 р. до складу міста знову було приєднано ліву частину Шулявки, селище Караваєві дачі, колишні Казенні дачі, садибу Політехнічного інституту і цвинтар Шулявської церкви⁶. У вересні 1918 р. до міської мережі були приєднані Деміївка і Саперна слобідка⁷.

² Известия Киевской городской Думы. – 1910. – С.1-2.

³ ДАКО, Ф.Р-III, оп.1, спр.74, арк.27; Список поселень Київщини. – К., 1924. – С.1.

⁴ Киев и его предместья: Шулявка, Соломенка с Протасовым Яром, Батыева гора и Демиевка с Саперной Слободкой по переписи 2 марта 1874 г. – К., 1875. – С.3; 390-399; ЦДІА України, ф.442, оп.517, спр.72, арк.46 зв.- 47.

⁵ Ілюстрована історія Києва. – С.182.

⁶ Известия Киевской Городской Думы. – 1910. – №10. – С.1-2; Правительственный вестник. – 1914. – 4(17) ноября, №263; ЦДІА України. – Ф.442, оп.665, спр.37, арк.14-14 зв.

⁷ ДАКО, ф.Р-432, оп.3, спр.36, арк.7.

Найчастіше розширення міської території відбувалося на прохання жителів самих передмість, оскільки деякі передмістя вже фактично зливались з містом. Але непоодинокими були й випадки незгоди мешканців навколишніх сіл переходити під міське управління. Так, свій протест у травні 1921 р. висловили представники ряду сіл Київської губернії і повіту Микільсько-Борщагівської волості. Жителі сіл Желяни, Совок, Мишоловки, Олександрівської слобідки протестували проти приєднання до міста, тому що їхній сільський побут був далекий від міського⁸. Однак через три роки, у вересні 1921 р. Мишоловку було включено в межу міста у склад Деміївського району. Також були включені урочища "Лиса гора", "Витянські поля", "Теремки"; Голосіївщина, Китаєво, Деміївське лісництво, села: Червоний Трактир, Пирогово, Хотів, Гатне і Віта-Литовська⁹. Але й після цього у місті гостро відчувалася нестача землі, і тому до Деміївського району були включені порубки Голосіївського лісу і урочище "Лиса гора" в кількості 300 дес. у довготривале користування з правом забудови для дачного селища¹⁰.

Земельна секція міськради вважала, що першочерговим завданням для неї було забезпечення незалежності міста від села шляхом передачі робітникам землі під городи. Потреби в землі у 1921 р. вираховувались 2005 десятинами, із них колективам було передано лише 1758, тобто 25% потреб залишились незадоволеними. Для цього потрібно було приєднати до існуючих у розпорядженні міськради земель ще близько 1000 дес. у масивах, не дуже далеких від підприємств: у Подславсько-Куренівському районі: територію міського вигону в урочищі "Оболонь" (близько 200 дес.); у Шулявсько-Лук'янівському районі: землі, захоплені борщагівськими куркулями (близько 150 дес.); у Солом'янському районі: урочище "Проневщина" (близько 300 дес.); у Деміївському районі: Лиса гора, поруби Голосіївського лісу (близько 200 дес.) і частково "Теремки"¹¹.

У боротьбі з овочевим голодом єдиним придатним для його подолання великим масивом була Голосіївщина, у ній вирішили відвести землі для всіх наукових установ (у тому числі для обласної дослідної станції і для політехнічного технікуму) з тим, щоб всі наукові господарства в місті (на Солом'янці, Шулявці і т.д.) були поступово ліквідовані, а їхні землі виділені робітникам. Окрім неї, для комунальних культурдгоспів також повинні були використані нетрудові, монастирські, приватновласницькі землі і т.д. (в районі Вишгорода і Межигір'я); куркульські землі в районі Брест-Литовського шосе.

⁸ ДАКО, ф.Р-349, оп.1, спр.217, арк.5-5 зв.

⁹ ДАКО, ф.Р-349, оп.1, спр.217, арк.8.

¹⁰ ДАКО, ф.Р-349, оп.1, спр.217, арк.13.

¹¹ ДАКО, ф.Р-349, оп.1, спр.217, арк.15.

Існувала потреба відвести в провінції ряд господарств для комунальних радгоспів у 60-верстній смузі навколо Києва.

У майбутньому знову планувалося розширення меж Києва, яке було неминучим при промисловому пожвавленні – посиленій забудові приміських поселень, побудові ряду промислових підприємств, трамвайних ліній, регулярного сполучення з містом.

Земельна секція міськради вважала, що включеними повинні бути всі комунальні землі, включаючи Святошинську волость (5 червня 1921 р. на засіданні Святошинського районного робітничого земельного бюро були намічені межі для Святошинської волості, затверджені ще в 1918 р.)¹², а також Слобідку і Дарницю, площею близько 15000 десятин; всі землі Деміївського району: урочища "Витянські поля" (частина Деміївки), "Теремки"; Голосіївщина, Китаєво, Деміївське лісництво з Проневщиною; приміські села: Червоний Трактир (135 жителів, 72 дес.) і Мишоловка (810 жит., 176 дес.); села Пирогово, Хотів, Гатне і Віта-Литовська (близько 4000 дес.); Борщагівська волость (близько 9000 дес.); лісництва Межигірське і Святошинське (близько 10000 дес.); Вишгород і прилеглі нетрудові землі (Вишгород був промисловим центром (близько 2000 дес.), тут працювали 2 цегляних заводи, розпочато видобування бурого вугілля).

Загальна площа проектованого збільшеного Києва складала близько 44000 десятин (близько 6500 дес. садово-городніх земель, 4000 дес. орних земель, 4000 дес. лісів, близько 4000 дес. луків, близько 5000 дес. забудованої площі). Це, звичайно, не вирішувало проблему постачання продовольством усього населення Києва (для цього було потрібно 100000 дес.), але давало можливість збільшити до максимуму городній фонд і уникнути хаотичної забудови передмість¹³.

Для повного впорядкування народного господарства у майбутньому, скасування залежності міста від села, вирішення проблеми недостачі харчових продуктів і недоліків у розміщенні житлових будинків постановою Шулявської районної ради робітничих і червоноармійських депутатів було вирішено розширити територію міста до 8 квадратних миль (включаючи вже заселену площу) і створити продовольчий і житловий для міста-села земельний фонд¹⁴.

За даними перепису населення м. Києва 12-16 березня 1919 р. цивільне населення міста (без Деміївки і Слобідки) у вересні 1917 р. налічувало 464.000 осіб, до березня 1919 р. на тій же території його кількість зросла до 509.000, тобто на 9%. За переписом 10 вересня 1920 р. вона зменшилась до 365.737 осіб, тобто на 32,6%¹⁵.

¹² ДАКО, ф.Р-349, оп.1, спр.217, арк.23.

¹³ ДАКО, ф.Р-349, оп.1, спр.217, арк.20-22.

¹⁴ ДАКО, ф.Р-349, оп.1, спр.217, арк.24.

¹⁵ ЦДАВО, ф. 1738, оп.1, спр.41, арк.22.

6 вересня 1921 р. постановою виконкому Київської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів до міста Києва було приєднано селище Святошино Київського повіту. Також були включені ліси, які мали дачні поселення: Святошино і Пуцу¹⁶.

З архівних матеріалів можемо скласти уявлення про динаміку росту комунальних земель¹⁷, але в різних архівних фондах щодо часу входження місцевостей до складу Києва існують істотні розбіжності. Це пояснюється тим, що збільшення площі земель міської смуги проводилось самопливом, без будь-яких попередніх проектів та перспективних планів розвитку міста. Забудова мала стихійний характер, що призводило до утворення хаотичного розташування кварталів та будинків. За приклад можуть бути Деміївка, Солом'янка, Шулявка та слобідки.

1921 року вперше уважно підійшли до оформлення міських земель та їх обліку і протягом двох наступних років вирішували цю проблему. За цей час було намічено приєднати близько 25.730 га, що разом зі старими землями становило 43700 га¹⁸. У такому вигляді проект розширення міської смуги і був затверджений Раднаркомом 23 жовтня 1923 р. Після цього якщо і були якісь зміни, то незначні та належно не оформлені. У перші роки радянської влади питання експлуатації міської землі, здачі її в оренду страшенно утруднювала відсутність геодезичного плану міста, який давав би змогу досконало вирахувати площу всіх земель та скласти експлікацію. У більшості випадків площу визначали приблизно, що створювало на місці багато непорозумінь. Це все, разом взяте, примусило 1922 року приступити до складання геодезичного плану міста.

За даними, які визначила особлива комісія міськради, була наведена експлікація земель сіл міської смуги, що мала такий вигляд: Совки (401,87 га), Мишоловка (171,26 га), Осокорки на острові Покал та Великий (440,0 га), острів Муромець (485,0 га), Червоний трактир (131,32 га), Кухмістерська слобідка (645,96 га), Микільська слобідка (965,20 га), Горенка (54,24 га) з хуторами Костянтинівка та Добробут (470,5 га), Мостище (55,21 га) з хутором Комгосп ім. Петровського (244,10 га), Воскресенська слобідка і промкомгосп "1 травня" (661,79 га), Біличі (547,70 га), хутір Дігтярі (54,86 га), колгосп "Перемога" (264,80 га), Старі (425,66 га) та Нові (974,90 га) Позняки, Романів (57,66 га) з хутором (213,56 га), Південна Борщагівка (81,0 га)¹⁹.

Дореволюційна територія Києва складала 17,4 тис. га. Дозвіл на її розширення міськрада дістала лише 12 жовтня 1923 р. після затвердження її подання Раднаркомом УСРР, внаслідок чого територія

¹⁶ ДАКО, ф.Р-111, оп.1, спр.74, арк.27.

¹⁷ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5812, арк.7.

¹⁸ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5812, арк.7 зв.

¹⁹ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5812, арк.10 зв.

зросла до 39,9 тис. га, тобто більш ніж у два рази. Частиною міста стали більше 20 населених пунктів, які вже давно тяжіли до нього економічно: Микільський хутір, Горенка з селищем Костянтинівка, колишній Цегельний завод, Мостище з хутором Берковець, Романівка з хутором Любка, хутір Вишневський, Біличі, хутір Дігтярі, Стара і Нова Чоколівка, Проневщина, Совки, Червоний трактир, Голосіївський хутір, Олексіївська слобода, Віта-Литовська, Галерний острів, острів Покал, Мишоловка, Лисогірська фортеця, Київське, Святошинське, Межигірське і Микільське лісництва, землі Флорівського монастиря, Нова і Стара Дарниця, Микільська, Кухмістерська, Олександрівська, Воскресенська і Передмостова слобідки, Позняки, артилерійський полігон, аеродром²⁰. Тоді ж ці землі за господарською ознакою було поділено на три категорії: лісові площі, поселення безпосередньо міського типу і урбанізовані поселення²¹. У межі міста увійшли 12,3 тис. га лісів, внаслідок чого їх питома вага зросла з 19,3 до 39,6%. Після подальших, менш значних за масштабами прирощень територія передвоєнного Києва збільшилася до 68 тис. га. Всеоюзний перепис 1926 р. зареєстрував у місті 513,6 тис. осіб, а в 1939 році кількість киян зросла до 846,3 тис. осіб²².

Завдання чіткого розмежування міських і неміських територій знов стали на порядок денний після того, як у 1923 р. президією ВУЦВК було створено Київську округу (повіт) з окружним (повітовим) центром у м. Києві. Округа створювалася з Київського, частин Білоцерківського, Чорнобильського, Переяславського, Канівського повітів Київщини й частини Остерського повіту Чернігівщини. До міського окружного центру входили передмістя Деміївка, Пуца-Водиця, Святошин, Катеринівка, Нивки, Микільське лісництво, Передмостова Слобідка. Безпосередньо окривконкомові були підпорядковані Нова та Стара Дарниця, Микільська, Кухмістерська, Олександрівська Слобідки, Чоколівка, Микільське лісництво²³. За проектом, затвердженим 12 жовтня 1923 р., до смуги Києва залучалися не всі землі Горенки, а тільки та частина їх, яка мала безпосередній зв'язок з Києвом²⁴.

У зв'язку з тим, що міські поселення мали різне підпорядкування або й навіть цілковиту їх відсутність, то виникло становище, коли понад три десятка селищ опинились поза сферою сталого адмініс-

²⁰ ЦДАВО України, ф.2, оп.2, спр.608, арк.237.

²¹ ЦДАВО України, ф.2, оп.2, спр.608, арк.419; Пролетарская правда. – 1923. – 28 октября, № 247 (662).

²² Ілюстрована історія Києва. – С.239.

²³ Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1923. – С.575

²⁴ ДАК, ф. Р-1, оп.1, спр.882, арк.28 зв.

тративного керування. Тому в 1926 р. Окружний виконавчий комітет розділив селища, що ввійшли до нової міської смуги, на 3 групи: 1) з повною або переважною більшістю заняття населення сільським господарством; 2) селища та місцевості, які мають міське направлення і міцно зв'язані з Києвом; 3) приміські поселення з міським спрямуванням²⁵.

Хоча поселення були включені до міської межі згідно з постановою раднаркому ще 12 жовтня 1923 року, з документів Київського окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів видно, що станом на кінець 1925 року питання про управління поселеннями вирішено не було²⁶.

У Києві офіційно, документально не було визначено межі селітебно-будівельної смуги. У грудні 1926 року Окружний комітет господарства встановив ці межі: це вся земельна площа міста та селищ і сіл, що прилягають безпосередньо до міста (Совки, Чоколівська та Олександрівська слобідки), а також ті, які хоч і знаходяться за розривами незабудованої площі, але за характером та складом населення наближаються до поселень міського типу, і незабудована між ними і містом площа, вже запроектована під забудову (Катеринівка за Святошином, Пуща-Водиця, Труханів острів, Передмостова, Микільська та Кухмістерська слобідки та Стара Дарниця). Тому згадані села й селища: Микільська і Кухмістерська слобідки, Стара Дарниця, Олександрівська слобідка та селище Чоколівка, а також комунальні ліси (Святошинського, Київського, Пуща-Водицького, Межигірського й Дарницького лісництв) вважалися включеними до селітебно-будівельної смуги Києва²⁷.

На засіданні президії київського окрвиконкому у липні 1926 р. обговорювали порядок обслуговування населених пунктів, що увійшли в міську смугу Києва. Будаївському, Броварському та Гостомельському районним виконавчим комітетам було роз'яснено, що Мишоловська, Білицька, Совська, Романівська, Позняківська, Воскресенсько-Слобідська, Мостищенська та Горенська сільради зі всіма населеними пунктами, що ними обслуговуються, підпорядковані їм в адміністративно-господарському відношенні тимчасово, з метою кращого обслуговування населення. Встановлення такого порядку керування зазначеними сільрадами не означає зміни смуги м. Києва, яку затверджено постановою РНК УСРР від 12 жовтня 1923 р. Всі нетрудові землі знаходяться виключно у господарському віданні Окркомгоспу.

До складу Будаївського райвиконкому входили: 1) Мишоловська сільрада (село Мишоловка; радгоспи Преображенський, Голосіївський, Китаївський, Галерний острів; хутори Багринова гора, Самбурки;

²⁵ ЦДАВО, ф.1, оп.3, спр.618, арк.20 зв.-22.

²⁶ ЦДАВО, ф.1, оп.3, спр.618, арк.20.

²⁷ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.323, арк.1.

2)Білицька сільрада (село Біличі; хутори Дігтярі, Вишневський); 3)Совська сільрада (село Совки, хутір Совська лісова дача); 4)Романівська сільрада (село Романівка, хутір Любка); 5)Хотівська сільрада (хутір Червоний трактир)²⁸. До Броварського райвиконкому: 1)Позняківська сільрада (села Старі та Нові Позняки); 2)Воскресенсько-Слобідська сільрада (село Воскресенська слобідка). До Гостомельського райвиконкому: 1)Мостищенська сільрада (село Мостище, хутір Берковець, цегельня Папірня); 2)Горенська сільрада (село Горенка, селище Костянтинівське, хутір Добробут). Сільради, що підпорядковані безпосередньо Окрвиконкому: 1)Олександрівсько-Слобідська сільрада (селище Олександрівська слобідка); 2)Дарницька сільрада (селища Нова та Стара Дарниця); 3)Кухмістерсько-Слобідська сільрада (селище Кухмістерська слобідка); 4)Микільсько-Слобідська сільрада (селище Микільська слобідка); 5)Чоколівська сільрада (селище Чоколівка).

Вищезгадані поселення, а також лісництва вважали цілком приєднаними до м. Києва і підпорядкованими відділам та інспектурі ОВК. Йшлося про селище Катеринівка, Передмостова слобідка, Микільський хутір, лісництва: Межигірське, Київське, Микільсько-Дарницьке та Святошинське.

Щодо хуторів Коники, Корчуватого, Вовчих Гір, Пилипового Потону та Стоянки, які не запроектовані постановою Раднаркому УРСР 1923 року в межу Києва, то вони і надалі обслуговувалися такими сільрадами: Мишоловською сільрадою – Коники та Корчувате, Білицькою – Вовчі Гори, Романівською – Пилипів Потік та Стоянка. Стосовно Соболева хутора та Кучминого яру, які згадані в постанові ОВК з 16 грудня 1925 р., то їх виключили зовсім зі списків окремих поселень, бо вони фактично злились з Києвом. Водночас зазначалося, що оскільки поселення Дарниця (Стара і Нова), слобідки: Микільська, Кухмістерська, Олександрівська та Чоколівська за характером своїм і економічно зв'язані з Києвом, керування ними повинно бути з Києва²⁹. У грудні 1925 р. Київською плановою комісією при виконкомі була видана нова карта Київської округи³⁰.

28 лютого 1927 р. на підставі постанови Президії ВУЦВК та виданої на розвиток її постанови Президії київського окрвиконкому до території м. Києва знову було включено Стару та Нову Дарницю (попередньо їх приєднали в 1923 р.), Нивки (приєднані в 1921, 1923 рр.), Чоколівку (1923 р.), Олександрівську (1923 р.), Микільську (1923 р.) та Кухмістерську (1923 р.) слобідки. З 8 березня 1927 р. ці поселення вважались остаточно приєднаними до Києва, сільради в них скасовано, а самі вони підпорядковані міськраді³¹. В адміністративно-мі-

²⁸ ДАКО, ф.Р-112, оп.1, спр.509, арк.74.

²⁹ ДАКО, ф.Р-112, оп.1, спр.509, арк.75.

³⁰ ЦДАВО, ф. Р-5, оп.2, спр.1146, арк.1.

³¹ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.463, арк. 56 зв. - 57.

ліцейському відношенні їх обслуговувала Київська міська міліція, а саме: Дарницю (Стару та Нову) та Микільську і Кухмістерську слобідки – Ленінський район міліції, Чоколівську та Олександрівську слобідки обслуговував Солом'янський, хутір Нивки – Святошинський райони міліції³².

Внаслідок фактичного приєднання села Совки і майбутнього приєднання Голосієва до міста, у зв'язку з побудовою там Лісового інституту і переселення Сільськогосподарського інституту, Комісія постановила порушити перед президією міської ради питання про їх офіційне приєднання до Києва³³.

Стосовно відмежування смуги м. Києва у міськраді були внесені часткові зміни, внаслідок яких було вилучено зі смуги міста приблизно до 731,75 га, натомість прилучено до міста додатково 353,65 га. Всього у відмежованій смузі Києва загальна площа разом зі старою смугою становила 44,190 га³⁴.

Для значної частини сільських громад ці зміни виявилися неприйнятними. У листопаді 1927 року представники сіл Мишоловки, Совок, Віти-Литовської (Багринова гора); хуторів Відрадного, Коник, Берковець; селища Чоколівки вимагали, щоб і надалі їхня земля вважалася землею трудового користування.

Уповноважені села Мостище просили вилучити зі смуги Києва ділянку землі біля траси Київ-Мостище площею 0,70 десятин. Були протести щодо приєднання хутора Костянтинівки до Києва. Уповноважені с. Вишгород були проти приєднання до Києва Микільського хутора площею 52 дес. і сіножатей на Оболоні площею 186 дес. Уповноважені сіл Бровари та Биківня були проти приєднання до Києва о. Муромець та лісової ділянки біля Артполігону. Уповноважені с. Воскресенської слобідки заявили про наявні в проекті суперечності і про своє бажання смугу м. Києва провести так, щоб залучити урочище Прірву і всю землю до Десенської гідроелектростанції, а також і гідроелектростанцію. Гострі дебати викликало залучення до міської смуги землі в урочищі Велике Вербіччя площею 2, 20 га³⁵.

Утім, робота в напрямі розширення меж міста тривала. У липні 1930 р. на організаційній нараді при секретаріаті Київського ОВК було вирішено приєднати до міста й підпорядкувати Київській міській раді ряд населених пунктів для покращення їх політичного, культурного і адміністративного обслуговування. Це 45 сільрад і 3 селищні ради Київського району; 8 сільрад Васильківського району;

³² ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.463, арк. 226; Вісник обов'язкових постанов Київського окрвиконкому. - № 3(24). – С.11.

³³ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.940, арк.4.

³⁴ ДАК, ф. Р-1, оп.1, спр.882, арк.54.

³⁵ ДАК, ф. Р-1, оп.1, спр.882, арк.54 зв.-55 зв.

2 сільради Баришівського району; 2 сільради Макарівського району; 8 сільрад Броварського району. Отже, всього до Київської ради входили – 1 міськрада, 3 селищні ради і 65 сільрад³⁶.

На засіданні президії міськради у червні 1932 р. на підставі постанов ВУЦВКу та РНК від 23 листопада 1925 р. та інструкції НКВС від 16 квітня 1926 р. "Про права та обов'язки органів комунального господарства щодо земель, вилучених у міську смугу", встановлювався такий характер землекористування м. Києва.

Через те, що хутір Червоний трактир (шинок), який віднесено до розряду нетрудового користування, за проектом відмежування не входив у смугу міста, але щільно прилягав до неї та був запроектований під робітниче селище для переселення туди жителів Лівобережжя (Осокорки, Бортничі), земельна управа вважала за необхідне приєднати його до Києва. Кухмістерську та Микільсько-Слобідську земельні громади ліквідувати, передавши їх майно в розпорядження райколгоспів³⁷. Натомість до Київської міськради у вересні 1933 р. була надіслана заява мешканців хутору Червоний трактир Хотівської сільради про те, що вони здебільшого працюють на київських підприємствах, сільським господарством не займаються, хутір від с. Хотова віддалений на 7 км, а від Києва – на 3 км і обслуговувати його Хотівській сільраді незручно. Тому вони просили Київську міськраду приєднати їх до міста³⁸. Згідно постанови Президії міськради у червні 1932 р. всі землі (площею 137,32 га) Червоного трактиру включено до міської смуги, а також віднесено до розряду нетрудових земель та передано в розпорядження земуправи комгоспу³⁹.

На засіданні організаційної наради при оргвідділі Київської міськради 20 травня 1932 р. перед президією міськради було поставлене питання про розпуск сільрад Совок, Мишоловки та Воскресенської слобідки, із включенням їх до міської смуги м. Києва. Це було зроблено у зв'язку з тим, що вони знаходяться поблизу м. Києва, втратили своє сільськогосподарське призначення, не мають ніякої сільськогосподарської бази, що призводить до зайвої витрати коштів на утримання апарату⁴⁰. У листопаді 1932 р. було ухвалено приєднати Воскресенську слобідку до Києва як "Робітниче селище ім. Першого Травня"⁴¹. У березні 1933 р. прийнята постанова президії Київського обласного виконавчого комітету "Про ліквідацію сільрад у селах

³⁶ ЦДАВО, ф.1, оп.6, спр.439, арк.96-98.

³⁷ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5261, арк.2 зв.

³⁸ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5261, арк.5.

³⁹ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5261, арк.8, 12.

⁴⁰ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.9.

⁴¹ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.7.

Воскресенська слобідка, Совки та Мишоловка Київської приміської смуги та утворення в цих селах інституту уповноважених міськради". У зв'язку з тим, що ці села втратили сільськогосподарське значення (землі за постановами міськради від 9 червня 1932 р. передані до міськкомунвідділу) – а жителі постачаються хлібом та продуктами лише з Києва – президія Облвиконкому ухвалила схвалити постанову Київської міськради та ОАТК про ліквідацію сільських центрів у цих селах та організацію замість існуючих там сільрад уповноважених київської міськради. Постанову подали на затвердження ВУЦВК⁴².

Село Совки станом на 1 листопада 1932 р. нараховувало 290 дворів, всього землі 99,36 га, жителів 1421 особа. Мало школу (157 дітей), дитсадок⁴³. Село Мишоловка мало 382 двори, землі 374, 67 га. Була школа (262 дітей), дитсадок, лікарня, працювали цегельня, фабрика взуття⁴⁴. Президія Київської міської ради прохала обласний виконавчий комітет приєднати їх до міста, як це було в свій час зроблено з Дарницькою, Микільсько-Слобідською, Олександрівсько-Слобідською та Чоколівською сільськими радами⁴⁵.

До складу Києва станом на 1932 рік входили передмістя Деміївка, Пуца-Водиця, Святошин, Катеринівка, Солом'янка, Передмісна, Микільська, Кухмістерська, Олександрівська, Воскресенська слобідки, нова та стара Дарниця, Чоколівка, хутір Дігтярі, радгоспи Голосієве та Китаєве, хутори Корчувате і Самбурки, села нові та старі Позняки, Мишоловка, Совки, Бортничі, Вигурівщина, Микільська, Братська, Михайлівська, Петро-Павлівська, Софійська Борщагівки, Осокорки, Троещина, Віта Поштова, хутори Вовча Гора, Червоний трактир⁴⁶.

У серпні 1933 р. секретаріат Всеукраїнського центрального виконавчого комітету прийняв рішення розформувати сільради Воскресенської слобідки, Совок та Мишоловки, приєднати територію цих сіл до міської смуги Києва й утворити на них замість сільрад – інститут уповноважених Київської міської ради. Мотивувалося це тим, що переважну кількість жителів цих сіл складають робітники і службовці київських підприємств та закладів (по Воскресенській слобідці – 97%, по Мишоловці – 91%, по Совках – 88%), які живуть тільки на за-рплатню; територія цих сіл безпосередньо межує з міською смугою;

⁴² ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.15.

⁴³ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.17.

⁴⁴ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.18 зв.

⁴⁵ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.19 зв.

⁴⁶ Київ та його приміська смуга. Статистично-економічний довідник 1932 року. З схематичною мапою території Київської Приміської смуги. – К., 1932. – С.1-10.

культурні, соціальні і побутові умови в цих селах останнього часу набули міського характеру⁴⁷. Станом на 1 серпня кількість жителів у Воскресенській слобідці була 1110 осіб, Мишоловці – 1741, Совках – 1185 осіб.⁴⁸

В січні 1933 р. до Київської міської ради депутатів трудящих була надіслана колективна заява мешканців поселення Жуляни, що знаходиться за 12 км від Києва, з проханням приєднати їх до міста. Міська рада це прохання не задовольнила, тому що село входило до складу сільрад, які розташовані ближче до Києва⁴⁹. 20 травня 1934 р. Президія ВУЦВК нарешті поставила останню крапку в питанні підпорядкування хутора Червоний Трактир Хотівської сільради. Її спеціальною ухвалою хутір Червоний Трактир Хотівської сільради був перейменований в Червоний і приєднаний до міської зони м. Києва⁵⁰.

Після надання м. Києву у 1934 р. столичних функцій почалася нова хвиля будівництва та розширення його території. Основна ідея територіального розвитку міста, відповідно до генерального плану 1937 р., полягала у розширенні території у південному і східному напрямках. Згідно з цим вперше був намічений перехід забудованих територій міста на лівий берег Дніпра з перетворенням населених пунктів у райони міста. Територія Лівобережжя ставала ментальною і психологічною частиною Києва.

26 січня 1935 р. відбулось засідання президії Київської міської ради з питання включення у межі Києва сіл приміської зони Осокорків і Позняків⁵¹. Питання було вирішене позитивно. З квітня 1935 р. президія ЦВК УСРР затвердила постанову київського облвиконкому про утворення Дарницького району і включення до міської смуги міста Києва сіл Позняки (1923) та Осокорки, з приєднанням їх до складу Дарницького району⁵².

За переписом 1939 р. місто мало 846,3 тис., у 1941 р. – 930 тис. мешканців⁵³. На час визволення Києва від гітлерівців (листопад 1943 року) їх нараховувалося лише близько 70 тисяч. На кінець листопада у місті вже було майже 200 тис. населення, у січні 1944 – 250 тис., у лютому – 305, травні – 420, січні 1945 – 472 тис.⁵⁴ Станом на 1 жов-

⁴⁷ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.26.

⁴⁸ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.27.

⁴⁹ ДАК, ф.Р-1, оп.1, спр.5260, арк.1-2.

⁵⁰ Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського Уряду України. – 1934. – № 20. – С.172.

⁵¹ ДАК. – ф. Р-1, оп.1, спр.7281, арк.78.

⁵² Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1935. – №11-12. – П.54. – С.7.

⁵³ Ілюстрована історія Києва. – С.248.

тня 1944 р., якщо орієнтуватися на кількість виданих хлібних карток, у місті нараховувалось 536 тисяч чол. За даними прописки населення Києва складало 363.955 чол. Станом на 1 січня 1945 року ця кількість становила 560 тис. чол., на 1 січня 1948 року – 742 тис. чол.⁵⁵

У 1946 році до Голови Ради Міністрів УРСР М.С.Хрущова звернувся Виконавчий комітет Київської міської ради з питання розширення міської межі Києва шляхом приєднання до нього 31 населеного пункту, що входили до складу Києво-Святошинського, Броварського і Бориспільського районів Київської області. Загальна площа, що підлягала приєднанню, складала 56,3 тис. га. Таким чином, територія міста з 68,0 тис. га зростала до 124,3 тис. га. Населення території, що приєднувалася, складало 59,4 тис. чол.⁵⁶

Розширення міської смуги було необхідним для забезпечення промислового, житлового й іншого будівництва міста ресурсами місцевих будівельних матеріалів і місцевого палива, для надання територій під житлове будівництво, для організації місць відпочинку і курортів по обслуговуванню населення столиці, для розширення зеленої зони навколо міста і посилення заходів лісоохорони, для розширення власної продовольчої бази і, зокрема, забезпечення населення свіжими молочними продуктами, ранніми овочами, виноградом і т.д.

Приєднана територія мала великі природні багатства і була досить цінною для міста. Так, у Бучі, Мостищі існували поклади глини, в Пирогові, Яблунці – поклади мергеля, на базі якого повинно було розвиватись цегляне виробництво. У селі Нові Петрівці і в районі Межигір'я – поклади строкатих глин для виробництва пічної цегли і гончарних виробів. У Жулянах – глина для кераміки, в Броварах – глини і суглинки для виготовлення цегли і клінкера. Торф'яні масиви були розміщені на наміченій до приєднання території Києво-Святошинського району. Йшлося про значні запаси торфу на торфорозробках у Бучі (р. Бучанка) і поблизу Святошина, торф'яники на р. Ірпінь, в районі Гостомеля, у с. Віта-Литовська і т.д. Значною сировинною базою для розвитку лісообробної промисловості і лісохімії було розміщення на приєднаній території лісу⁵⁷.

Ряд населених пунктів, що приєднувались, мали промислові підприємства. Профіль оздоровчих місць отримали Пуцца-Водиця, Ворзель, Буча, Ірпінь і т.д., де були побудовані санаторії, будинки відпочинку. Включення до міської межі 31 населеного пункту давало можливість розвинути колгоспне господарство. Район Пирогово-Хотів отримувал розвиток по лінії виробництв цегли і цементу. Район

⁵⁵ Галузевий державний архів СБУ. – Ф.13, спр.462. – арк.10, 20.

⁵⁶ ДАК. – Ф. Р-1, оп.5, спр.45, арк. 109.

⁵⁷ ДАК. – Ф. Р-1, оп.5, спр.45, арк. 110.

Жуляни і Шамровщина – виробництва керамічних виробів і для розширення залізничного господарства. Район Борщагівок було визначено як територію, де розміщується газгольдерне господарство. Район Ірпінь-Буча – лінія санітарно-курортного і дачного будівництва. Околиці Бучі – цегляне і скляне виробництво, добування торфу. На лівому березі спеціалізуються: район Бортничі – як поле зрошення на базі каналізаційних вод, що поступають по колектору Дарницького району. Район Троещина-Вигурівщина, Позняки – під індивідуальне житлове будівництво і розвиток лозового промислу. Район до Броварів планувалося спеціалізувати у напрямі розвитку молочного господарства і птахівництва, організації виробництва цегли. Район Білич було орієнтовано на розвиток деревообробної промисловості і лісохімії. Район Святошино – на торфодобування. Дачне будівництво планувалося в Горенці, Романівці, Мостиці, Віті-Литовській та ін.

Ставши у 1957 р. містом-мільйонником, Київ упевнено еволюціонував у напрямі створення агломерації – системи розселення, що складалася з міста-центру і прилеглих поселень, пов'язаних з ним маятниковими міграціями. Президія Верховної Ради УРСР своїм Указом від 21 березня 1957 р. включила у межу міста населені пункти Києво-Святошинського району Київської області: Пирогово, Чапаєвку, Феофанію, селище Дніпровського пароплавства (острів Жуківка) і зону дачних селищ Конча-Заспа. Натомість Пирогівська сільрада була ліквідована⁵⁸.

У 1959 р. київська агломерація складалася з 16 міст, в яких мешкало 1257 тис. чол.⁵⁹ У 60-80-х роках ХХ ст. Київ залишався третім, після Москви і Ленінграда, за кількістю населення містом у СРСР і першим – в Україні. Всесоюзні переписи населення 1959 і 1979 років показали, що кількість його жителів зросла з 1,1 до 2,1 млн. осіб, тобто збільшилася вдвічі⁶⁰. Чисельність населення міста в другій половині 80-х років досягла 2,6 млн. осіб⁶¹, основним чинником зростання якого був механічний приріст. В цей час споруджувались Позняки, Осокорки, Троещина та ін. Площа Києва сягнула 825 кв. км.⁶²

У 1967 р. було затверджено другий післявоєнний план розвитку Києва, згідно якого житлові масиви зводились на намивних, раніше заболочених землях по обидві сторони Дніпра. Наприкінці 70-х років

⁵⁸ ЦДАВО, ф.Р-5111, оп.1, спр.151, арк.94.

⁵⁹ *Алфьоров М.А.* Урбанізаційні процеси в Україні в 1945 – 1991 рр. – Донецьк, 2012. – С. 291.

⁶⁰ Ілюстрована історія Києва. – С.308.

⁶¹ Ілюстрована історія Києва. – С.328.

⁶² Ілюстрована історія Києва. – С.330.

постала потреба у новому перспективному плані розвитку міста. У 60-60-х роках резерви для будівництва швидко вичерпувались. З 1966 по 1977 рік забудована територія збільшилась з 19 до 27,8 га. Оскільки Київ впритул підійшов до лісопаркових зон, сільськогосподарських угідь, які потребували збереження, забудовники стали переорієнтовуватись на пошук будівельних майданчиків у межах міста.

За 1959-1971 роки питома вага будівництва у Києві зростає з 13 до 94%. Крім Відрадного, Першотравневого, Нивок, з'явилися інші масиви – Русанівка, Лісовий, Микільська Борщагівка, Виноградар. У першій половині 70-х років була здійснена основна забудова масиву Березняки. На початку 1972 р. побудовані перші будинки найбільшого на той час масиву Києва – Оболоні, який було розташовано у колишній заплаві Дніпра, на піднятих гідронамивним способом на 4-5 м піщаних "подушках". У першій половині 80-х років завершилась забудова Оболоні, Виноградаря, Микільської Борщагівки. Водночас на північно-східних околицях міста на намивних територіях дніпровської заплави почалося спорудження Троєщини. У 80-х роках розгорнулося будівництво масиву Теремки, споруджувалися Позняки, Осокорки, Райдужний, Троєщина, Харківський масиви, у 1988 р. розпочалася забудова сучасного масиву Біличі.

Рішенням Виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих від 24 лютого 1966 р. селище міського типу Біличі Ірпінської міськради Київської області було включено до складу Жовтневого району м. Києва⁶³. Так нарешті було офіційно закріплене передбачене ще постановою виконкому Київської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів від жовтня 1923 р. обов'язкове включення в межу міста Києва 37 населених пунктів Броварського, Будаївського, Гостомельського і Хотівського районів Київського округу Київської губернії⁶⁴.

Рішенням Виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих від 26 січня 1965 р. в межі Жовтневого району Києва включили селище Жовтневе Петро-Павлівсько-Борщагівської сільської ради депутатів трудящих Києво-Святошинського району та Перемога Біличанської сільської ради депутатів трудящих Ірпінської міської ради Київської області⁶⁵. У вересні 1971 р. рішенням Виконавчого комітету Київської міської ради депутатів трудящих село Микільську Борщагівку Києво-Святошинського району площею 450 га було включено до складу Жовтневого району⁶⁶.

⁶³ ДАК. – Ф.Р-1, оп.8, спр.512, арк.226.

⁶⁴ Список поселень Київщини. – К., 1924. – С. 24.

⁶⁵ ДАК. – Ф.Р-1, оп.8, спр.390, арк.607.

⁶⁶ ДАК. – Ф.Р-1, оп.8, спр.1003, арк.37-41.

У 1983-1986 рр. був затверджений третій післявоєнний генеральний план Києва, у 1999-2002 четвертий, який діє до сьогодні. Кожний з них визначав перспективи приблизно на 20 років, раз у 5 років вносились корективи. Станом на січень 1988 р. у 8 київських районах була така кількість жителів: Ватутінський – 204,8 тис., Харківський – 147,9 тис., Мінський – 303,3 тис., Дніпровський – 262,6 тис., Дарницький – 191,8 тис., Московський – 172,4 тис., Печерський – 119 тис. і Подільський – 109 тис.⁶⁷. За чисельністю населення Київ залишається найбільшим містом України і сьомим в Європі. На початку 2011 р. у столиці проживало 2 799,2 тис. мешканців⁶⁸.

До складу Київської агломерації поступово увійшли міста обласного значення Березань, Бориспіль, Бровари, Васильків, Ірпінь, Ржищів, Фастів, а також райони Баришівський, Бориспольський, Бородянський, Броварський, Васильківський, Вишгородський, Кагарлицький, Києво-Святошинський, Макарівський, Обухівський, Фастівський. Її площа становить близько 13534 кв.км, а кількість населення на кінець ХХ ст. становила понад 3,6 млн. чол. Це найбільша агломерація в Україні за кількістю населення, площею, фінансово-економічними показниками⁶⁹. Особливістю її розвитку стало винесення багатьох промислових підприємств з міста-ядра до приміських зон і міст-супутників. Сьогодні агломерація постала перед безліччю складних проблем, зумовлених спадом виробництва за умов приватної економічної кризи і "гібридної війни" на Сході країни. Але ця проблема, безумовно, потребує спеціального розгляду.

⁶⁷ Нові межі районів // Вечірній Київ. – 1988. – 4 січня.

⁶⁸ Ілюстрована історія Києва. – С.340.

⁶⁹ *Алфьоров М.А.* Урбанізаційні процеси в Україні в 1945 – 1991 рр. – С. 357, 436.